

Н. О. Венцева,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний
педагогічний університет)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 1905–1917 РР.

Постановка проблеми. Серед багаточисельних завдань, що постали в незалежній Україні, одне із найголовніших полягає у відродженні та подальшому розвитку національної освіти. У виконанні цього завдання виключно важлива роль належить педагогічній науці. Сучасна українська держава створює сприятливі умови для переосмислення історії власної педагогічної освіти. У цьому контексті велике наукове значення має дослідження системи вищої педагогічної освіти України в 1905–1917 роках.

Аналіз досліджень і публікацій. Українські історики не оминули увагою питання історії розвитку вищої освіти, яка завжди впливала на суспільно-політичний, економічний та культурний потенціал суспільства. Проблеми розвитку вищої гуманітарної освіти в ХІХ–поч. ХХ ст. досліджували Л. Березівська та Я. Грицак [2; 6]. Особливості розвитку університетської освіти розглянуто в працях В. Безускул та І. Іванова [3; 8]. Систему освіти в учительських інститутах досліджували Н. Дем'яненко та І. Кравченко [7; 9]. Питання розвитку вищої жіночої освіти на Україні вивчав К. Шохоль [11].

У сучасній історико-методичній літературі висвітлюються загальні тенденції та особливості розвитку вищої освіти на Україні в першій третині ХХ ст., проте недостатньо визначеними залишаються загальні тенденції підготовки педагогічних кадрів на початку ХХ століття. Отже, **метою** нашого дослідження було визначити особливості функціонування системи вищої педагогічної освіти України в 1905–1917 рр.

1905 рік став поворотним для культурного розвитку України. Громадсько-просвітницький рух став одним із важливих його напрямків. Наростання українського національного руху супроводжувалося ідеєю розвитку національної освіти. До 1905 р. діяльність передової української громадськості та педагогів проходила в руслі активної пропаганди ідей національної освіти на сторінках педагогічної преси, обговорення на засіданнях товариств, у виступах на науково-просвітницьких з'їздах. Задля підтримки національної школи подавалися звернення до Міністерства освіти та Міністерства внутрішніх справ [2, с. 6-7]. Маніфест 17 жовтня 1905 р. про "громадські свободи", який проголошував свободу слова, друку, особи, зборів; скликання законодавчої Думи, надання права брати участь у виборах представникам усіх верств населення та ін. став поштовхом до змін і в галузі вищої освіти.

У 1905–1916 рр. відбулось відкриття мережі учительських інститутів та внесення змін (на рівні рішень учительських з'їздів, педагогічних рад та розпоряджень Міністерства народної освіти (Циркуляри від 28 липня 1907 р., 20 червня 1912 р., 7 березня 1916 р. та ін.) до основних документів,

що регламентували їх навчально-виховний процес [9, с. 11].

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що на початку ХХ ст. педагогічні ради залишались вищим керівним органом учительських інститутів, які були уповноважені вирішувати багато питань. Водночас, усі важливі рішення, як і раніше, затверджувались піклувальником навчального округу, а, отже, педагогічна рада фактично не могла самостійно вирішувати необхідні питання. Таким чином, учительські інститути перебували під повним контролем і були залежними від піклувальника навчального округу та Міністерства народної освіти [7, с.126].

З 26 лютого по 6 березня 1907 р. у Петербурзі було скликано нараду директорів і викладачів учительських інститутів, де обговорювалися адміністративно-організаційні питання про викладання педагогічних дисциплін. Як наслідок, 28 липня 1907 р. Міністерство народної освіти видало циркуляр, який пропонував унести зміни в організацію та зміст навчально-виховного процесу учительських інститутів відповідно до рішень наради. Основні положення вказаного документа зводилися до такого: в останньому класі вводилася біфуркація (поділ старших класів середньої школи на два напрями): літературно-історичне та природничо-математичне відділення; 2) педагогічні дисципліни мали “займати центральне місце в інститутському курсі”; 3) розширювався зміст програм навчальних предметів.

Крім того, на нараді було вирішено внести зміни до правил прийому в учительські інститути, а саме: зараховувати на навчання лише осіб, що мали 2-річний педстаж, за конкурсними іспитами. Улітку 1907 р. Міністерство народної освіти відповідним розпорядженням підтвердило дозвіл на вступ до університету особам, що закінчили повний курс учительського інституту, але після складання іспитів зрілості.

Відповідно до внесених змін в адміністративно-організаційний устрій учительських інститутів, педагогічні ради розробили “Правила про вступні випробування в учительські інститути”. Зокрема, вийшли “Правила про вступні випробування в учительські інститути Київського навчального округу” та тимчасові правила для вступу до Феодосійського, Миколаївського і Катеринославського учительських інститутів Одеського навчального округу. У той час, як Глухівський, Київський, Полтавський, Вінницький учительські інститути керувалися єдиними правилами, для кожного інституту Одеського навчального округу було затверджено окремі, які за змістом майже не відрізнялися.

26 листопада 1909 р. піклувальник Київського навчального округу П. Зілов став ініціатором з'їзду директорів учительських інститутів та семінарій. Метою з'їзду він уважав об'єднання роботи учительських інститутів і семінарій округу щодо розв'язання нагальних проблем навчально-виховної та господарської роботи. З'їзд відбувся 16-19 червня 1910 р. Коло питань, яке обговорювалося на зборах, було досить широким: зокрема, зміни та відступи від тимчасових навчальних планів і програм 1876 р., зумовлені підвищенням вимог до рівня підготовки вчителя в інститутах; необхідність збільшення кількості уроків з педагогіки тощо.

Було схвалено рішення про необхідність просити піклувальника Київського навчального округу затвердити новий розподіл предметів в

учительських інститутах. Водночас, обговоривши новий розподіл навчального матеріалу за класами, учасники з'їзду визнали за доцільне схвалити й нові навчальні плани.

У цілому, учасниками з'їзду планувалося поглиблення та розширення професійно-педагогічної підготовки в учительських інститутах, надання їй провідного місця. Зокрема, було збільшено кількість годин на вивчення курсу “Педагогіка” (на 1 урок у II кл.), до його змісту вводилось два нових розділи: у II кл. мали вивчати загальну педагогіку та дидактику (3 год. на тиждень), а в III кл. (2 уроки на тиждень) – училищезнавство та історію педагогіки.

Міністерство народної освіти підтримало пропозиції, вироблені учасниками з'їзду (1910 р.), щодо внесення змін до навчальних планів і програм учительських інститутів, оскільки, в цілому, вони не суперечили циркулярному розпорядженню Міністерства від 28 липня 1907 р. Підтвердженням цьому стало і те, що 20 червня 1912 р. Міністерством народної освіти було рекомендовано нові навчальні плани, опрацьовані “відповідно циркулярного розпорядження від 28 липня 1907 р.”.

Спроби реформування теоретичної професійно-педагогічної підготовки в учительських інститутах на державному рівні відбувалися й надалі. 4 березня 1912 р. було подано на розгляд Раді міністрів проект нового штату учительських інститутів, вироблений Міністерством народної освіти. 14 грудня 1912 року за підписом 80 членів Державної думи, було знову внесено законопроект про реформу учительських інститутів, який передбачав такі основні зміни: 1) подовження терміну навчання в учительських інститутах до чотирьох років; 2) розподіл третього та четвертого класів на три відділення: літературно-історичного, фізико-математичного, природничо-географічного; 3) розширення змісту кожного предмета; 4) більш ґрунтовне викладення “Психології”, “Логіки” та “Історії педагогічних учень” як складових педагогічного циклу дисциплін; 5) уведення до навчального плану нових предметів: “Законознавства”, “Гіпєни” та однієї з нових мов; 6) надання вільного доступу до університету та інших вищих навчальних закладів за додатковими іспитами з предметів, необхідних для вступу до того чи іншого факультету; 7) покращення матеріального та правового становища педагогічного персоналу інститутів; 8) участь міських та земських органів самоврядування в діяльності учительських інститутів.

Таким чином, планувалося поглибити професійно-педагогічну підготовку в учительських інститутах, надати предметну спеціалізацію, залучити місцеве самоврядування до вдосконалення навчально-виховного процесу цих закладів і розширити їх мережу.

18 лютого 1913 року спеціально створеною Комісією по народній освіті було підтримано пропозицію 80 членів Державної Думи щодо реформи учительських інститутів. Отже, уряд розумів нагальну потребу в реформуванні спеціальних педагогічних навчальних закладів. Проте Міністерство народної освіти не поспішало з їх реорганізацією. Причиною послужили суспільно-політична нестабільність у державі, початок Першої світової війни [7, с.103].

На початку XX століття найбільшими навчальними, науковими і культурними центрами України залишались Київський, Харківський і Одеський університети, де склалась стабільна структура, яка була

закріплена ще статутом 1863 року. У кожному університеті передбачалось 4 факультети: фізико-математичний, медичний, юридичний та історико-філологічний. Основними офіційними документами, що регулювали науково-педагогічну діяльність навчальних закладів, виступали статuti, в яких яскраво проявлялась ідеальна модель університету, бажана для панівних кіл тієї чи іншої епохи.

На початку ХХ ст. університети України працювали за статутом 1884 р., який ще під час впровадження вважався недосконалим і тимчасовим. Підготовку наступного статуту, яка розпочалася в 1902 р., не було завершено. За словами В. Бузескула, новий університетський статут “суттєво змінив попередній устрій університетів з їх автономією і виборним початком. Ніколи, – писав учений, – у нас не проводився такою мірою початок підкорення університетів урядовому або точніше міністерському впливу і контролю. Університети поставлені були, можна сказати, в повну залежність від міністерства. Останнє встановлювало все, навіть найдрібніші подробиці їх нового ладу” [3].

Згідно статуту 1884 р. університети, як і раніше, іменувалися Імператорськими, причому підкреслювалося, що це не просто титул, а вираження ідеї про державне значення закладу й обов'язкове вірнопідданство. Університети в повному обсязі підпорядковувалися уряду, точніше, міністерському впливу і контролю. Міністерство народної освіти призначало, підвищувало і звільняло професорів, обирало ректорів, призначало екзаменаційні комісії, затверджувало огляд викладання і розподіл лекцій. Статут значно розширив і функції попечителя округу. За своїм розпорядженням він міг скласти раду, правління, зібрання факультетів, бути присутнім на засіданнях, призначати деканів факультетів, представляти екстраординарних професорів (від лат. extra – поза і ordo – порядок) – звання, яке надавалося молодим ученим, котрі працювали найближчими помічниками видатних професорів.

На початку ХХ століття громадськість активно виступала проти такої ситуації в університетській освіті. Навіть А. Головін, О. Ніколас, Д. Мілютін, колишні міністри, які входили до складу Державної ради, виступали проти статуту [10], але зважаючи на це, він лишився практично незмінним до 1918 року, поповнюючись лише окремими міністерськими циркулярами.

Отже, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. університетська освіта Російської імперії знаходилась у кризовому стані. Незважаючи на те, що згідно з Тимчасовими правилами від 27 серпня 1905 р. університетам було надано автономію [1, с. 12-13], вони, як і вся вітчизняна вища школа, за словами В. Вернадського, не могла оперативнo “приспосовуватися до тих зовнішніх вимог, які зараз панують у нашій країні” [5]. Хоча університети були головними науково-дослідними центрами країни, тогочасний уряд не тільки не надавав цьому серйозного значення, а, й навпаки гальмував [8, с.37].

Лише в 1916 р. Міністерством народної освіти було складено перспективний план університетського будівництва, в якому певною мірою враховувались громадські побажання. Українська студентська молодь також не стояла осторонь цих подій, беручи в них активну участь. Так, у Києві зусиллями студентів було підняте питання про відкриття українознавчих кафедр в університетах. Результатом цих намагань стало відкриття

українознавчих відділень в Одеському та Харківському університетах. Розширились права студентства. В університетах та інших навчальних закладах були створені ради старост. Міністерство народної освіти зобов'язалось прирівняти “вільних слухачів” до “дійсних студентів”, перетворити учительські інститути у вищі педагогічні навчальні заклади і допустити випускників учительських інститутів до вступу на навчання в університети [6].

1905 рік став знаменним і для розвитку вищої жіночої освіти. Беручи до уваги зростання кількості звернень та клопотань до Міністерства народної освіти з боку громадських організацій та окремих осіб щодо відкриття приватних вищих жіночих курсів, міністру народної освіти 3 грудня 1905 р. було надано право видавати дозвіл на відкриття приватних вищих жіночих курсів з програмами, вищими за середні навчальні заклади [11, с. 2]. Це значно полегшило справу організації курсів, дало поштовх до реорганізації та модернізації (відкриття нових відділень, розширення навчального плану тощо) вже існуючих.

19 грудня 1911 р. було видано “Правила про випробовування осіб жіночої статі на знання курсу вищих навчальних закладів та про порядок присудження їм учених ступенів та звання вчительки середніх навчальних закладів” [11, с. 17]. Відповідно до статті 1 “Правил” випробовування “осіб жіночої статі на знання ними курсу наук, що викладаються в університеті чи у вищих спеціальних навчальних закладах”, проходять у комісіях, які утворюються з метою випробовування осіб чоловічої статі або ж особливих екзаменаційних комісіях, створюваних, у разі потреби, міністром народної освіти. Іспити проводились з предметів, що входили до навчальної програми вищого навчального закладу (факультету чи відділення). Слід зазначити, що свідоцтва про закінчення вищих жіночих курсів, які прирівнювалися міністром народної освіти до університетського рівня освіти і перебували під прямим контролем Міністерства народної освіти, прирівнювалися до випускних університетських свідоцтв. А це означало, що випускниці курсів екзаменувалися за загальними для всіх університетів правилами випробовувань у комісіях. Циркуляр 20 травня 1912 р. поділив усі вищі жіночі навчальні заклади на три категорії. До першої увійшли навчальні заклади, де права слухачок прирівнювались до прав випускників університетів (Петроградські, Московські, Казанські й Київські вищі жіночі курси). Випускниці перерахованих курсів допускалися до іспитів без особливого дозволу Міністерства. До другої категорії відносились Одеські, Харківські, Юріївські, Варшавські та ін. курси. Як і випускниці навчальних закладів 1 категорії, студентки вищих жіночих курсів 2 категорії допускалися до іспитів у комісіях без особливого дозволу Міністерства. Крім зазначених іспитів, вони складали ще й всі напівкурсіві іспити з усіх предметів, що входили до навчальної програми освітньої установи (факультету чи відділення). Слухачки вищих жіночих курсів 3 категорії допускалися до складання іспитів лише з особливого дозволу Міністерства народної освіти. Усі, хто отримати звання вчителя-предметника середнього навчального закладу, мали складати допоміжні іспити з педагогіки, історії педагогічних учень, методики обраного предмета, а також з логіки та психології за умови, якщо ці предмети не входили до загального іспиту [11, с. 21-22].

Згодом до першої категорії жіночих вищих навчальних закладів були віднесені Харківські вищі жіночі курси (історико-філологічний та фізико-математичний факультети), а до другої – приватні вищі чотирирічні вечірні жіночі курси А. Жекуліної в м. Києві (історико-літературне відділення) [11, с. 24].

Висновки. Таким чином, розвиток системи вищої педагогічної освіти в Україні початку ХХ ст. в цілому був зумовлений соціально-економічними та суспільно-політичними змінами в суспільстві. Посилення національно-демократичного руху та лібералізація всіх сфер життя призвели до активізації культурно-просвітницької роботи в суспільстві – організації численних науково-педагогічних об'єднань та товариств.

До організаційно-педагогічних передумов розвитку системи вищої педагогічної освіти початку ХХ ст. слід віднести: 1) проекти організації вищого педагогічного закладу освіти: проект педагогічного факультету при університеті, педагогічний інститут на базі університету та проект "Головного училища наставників"; 2) урядові й відомчі розпорядження ("Тимчасові правила" 1901 та 1902 рр., Маніфест 17 жовтня 1905 р.), серію урядових постанов щодо організації вищої жіночої освіти ("Правила про випробовування осіб жіночої статі на знання курсу вищих навчальних закладів та про порядок присудження їм учених ступенів і звання вчительки середніх навчальних закладів" від 19 грудня 1911 р., Циркуляр 20 травня 1912 р. про порядок застосування закону 19 грудня 1911 р., Циркуляр Міністерства народної освіти від 21 березня 1913 р., згідно з яким слухачки вищих жіночих курсів м. Києва отримували право складати іспити в державних комісіях без спеціального дозволу Міністерства), законопроекти з питань підготовки педагогічних кадрів.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження.

Стаття не вичерпує проблему особливостей функціонування педагогічних вишів України в 1905-1917-х роках. Проведена дослідницько-експериментальна робота дає можливість окреслити перспективу подальшої розробки зазначеної теми, а саме, виявлення особливостей функціонування вищої школи в інші історичні періоди та застосування визначених особливостей в сучасній українській вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. // Сост. : П.А. Лебедев. – М. : Педагогика, 1990. – 608 с
2. Березівська Л. Просвітницькі товариства Київщини: боротьба за національну школу (кінець XIX – початок ХХ ст.) / Л. Березівська // Рідна школа. – 1997. – № 5. – С. 6-10
3. Бузескул В.П. История Харьковского университета при действии устава 1884 г. (с 1884 до 1905 г.) / В.П. Бузескул. – Х., 1905. – 89 с.
4. Вадемекум по высшему женскому образованию / сост. Д. Марголин. – К., 1915. – 304 с.
5. Вернадский В.И. Письма о высшем образовании в России / В.И.Вернадский // Вестник воспитания. – 1913. – N 5. – С. 1-17.
6. Грицак Я.І. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – ХХ ст. : навч. посіб. / Я.І. Грицак – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
7. Дем'яненко Н.М. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок ХХ ст.) : монографія / Н. М. Дем'яненко, І. М. Кравченко. – К. : Фенікс, 2010. – 512 с.
8. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX-нач.ХХ веков / А. Е. Иванов – М., 1991. – 393 с.
9. Кравченко І. М. Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина XIX – початок ХХ ст.) : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – загальна

педагогіка та історія педагогіки / І. М. Кравченко. – К., 2008. – 23 с.

10. Соболева Е. И. Организация науки в пореформенной России / Е. И. Соболева – Л. : Наука, 1983. – 262с.

11. Шохоль К.Р. К вопросу о развитии высшего женского образовании в России / К. Р. Шохоль // Журнал Министерства Народного Просвещения, 1913. – Март. – С. 1-36.

Анотація

Автор статті на основі аналізу літератури визначає особливості функціонування системи вищої педагогічної освіти України в 1905–1917 рр. Зокрема, нормативно-правову базу вищої педагогічної освіти на державному рівні та на рівні основних документів, що регламентували навчально-виховний процес в вищих навчальних закладах.

Ключові слова: Міністерство народної освіти, науково-просвітницькі з'їзди, учительські інститути, університети, вищі жіночі курси.

Аннотация

Автор статьи на основе анализа литературы определяет особенности функционирования системы высшего педагогического образования Украины в 1905-1917 гг. А именно, нормативно-правовую базу высшего педагогического образования на государственном уровне и на уровне основных документов, которые регламентировали учебно-воспитательный процесс в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Министерство народного образования, научно-просветительские съезды, учительские институты, университеты, высшие женские курсы.

Summary

On the basis of literature analysis the author of the article determines the features of functioning of the system of higher pedagogical education of Ukraine in 1905-1917.

Key words: department of folk education, scientifically-elucidative conventions, teaching institutes, universities, higher woman courses.

УДК 378.147:377

Н. В. Вовк,
старший викладач
(ДВНЗ “Донбаський державний
педагогічний університет”)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ В УЧНІВ

Постановка проблеми. Реформування системи освіти України в контексті соціальних перетворень зумовлює необхідність її вдосконалення, наближення до рівнів світових освітніх стандартів. Так, відповідно умов входження нашої держави до Європейського союзу, споживча освіта вбачається невід'ємною складовою системи підготовки підростаючого покоління до життя, процесу соціалізації молоді в державі з ринковою економікою.

За останні роки, починаючи з 1999 року, в Україні створено передумови для активного впровадження споживчих знань у систему освіти, систему підготовки молодого покоління до повноцінного життя в сучасному суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних наукових психолого-педагогічних дослідженнях значна увага приділяється загальнотеоретичним основам професійної підготовки вчителя в контексті сучасної модернізації освіти. Цим проблемам присвячені роботи: А. Глузмана, О. Дубасенюк,